

A KIADÁSRÓL ÉS A JEGYZETEKRŐL

A *Vaskenyéren* 1926-ban Kolozsvárt megjelent első kiadását tekintettük alapszövegnek. Ez tulajdonképpen a regény második lenyomata a budapesti Napkeletben (1926. 2–7. sz.) való folytatásos közlést követően. Gyallay öregkorában – figyelembe véve a bírálatokat – átdolgozta a regény egyes fejezeteit. Célja lehetett Miklós szerelmi viszonyainak jobb megindoklása, néhány idézet, korabeli dokumentum beiktatásával színesebbé tenni a regényt s végül stílusosan is javítani a szöveget. Megítélésünk szerint az átdolgozás nem mindig vált a regény előnyére. Az Apor Péter *Metamorphosis Transilvaniae*-jából átvett, itt-ott lerövidített esküvő-leírás ódon szövege például elüt Gyallay stílusától. Egy torockói vereszet és szó szerint átvett jelentés beiktatása sem indokolt ebben a formában. Ezért úgy döntöttünk, hogy az átdolgozott kézirat dr. Ferencz Józseftől rendelkezésünkre bocsátott gépelt változata alapján a kiegészítéseket, betoldásokat – ahol beilleszkednek az első kiadás szövegébe – számozott jegyzetben közöljük. A további cselekmény- és stílusbeli változásokat összefoglalva soroljuk fel:

A. Csegezy Anikó már Kolozsvárt a püspökeknél lakva megismeri Miklóst és feleségét – tűnik ki az Első rész II. fejezetének párbeszédéből Miklós és édesapja közt. Ennek megfelelően a Második rész VII. fejezete végéről Miklós monológja elmarad.

B. Juditot és apját, amíg Miklós külföldön volt, nagyon megalázták egy harangszentelő ünnepségen – nem lévén nemes családbeliek. Ettől fogva Judit lelki beteg, gyűlöli a nemeseket, Miklósban is a nemest látja (Harmadik rész I. fejezet).

C. Van Norden a kolozsvári kollégiumban Miklós iskolatársa volt. A Harmadik rész IV. fejezetében részletesen elmeséli lovagi családja történetét, és jobban indokolja a magyarokhoz való kötődését.

D. Thoroczkay főkapitány nem veszi ki a ládából és nyújtja oda Miklós-nak a szabadságlevelet (Harmadik rész IX. fejezet), hanem csak a láda kulcsát adja: „– Én katona vagyok, nem szívesen bíbelődöm irományokkal, ez a prókátor dolga. Nesze, itt van a kulcs, hányd meg a leveleket!” A továbbiakban mindig csak a szabadságlevél *másolatáról* van szó.

E. Miklós előbb Vernes Jakabot győzi meg a védekezés taktikájáról s csak azután a tanácsot és szervezik meg a torockóiakat (Negyedik rész VII. fejezet).

F. Mielőtt öngyilkos lesz, Van Norden nem értesíti Karlt az árulásról (Negyedik rész XI. fejezet).

G. Vinczy notárius neve Felvinczyként szerepel.

H. A jövő idejűséget lehetőleg jelen idejű alakokkal fejezi ki, mellőzve a *fog* szót. Pl. „Hol Tordán, hol Szentgyörgyön fognak találkozni” (Harmadik rész XII. fejezet), átdolgozva: „Hol Tordán, hol Szentgyörgyön találkoznak.”

A kötetben a ma érvényes helyesírást alkalmaztuk, a magyar nyelvbe beilleszkedett latin szavakat is átírtuk. A családneveknél megtartottuk a Gyallay használta és történelmi hagyomány szentesítette alakokat. Így Bánffyit írunk, jóllehet a regény cselekménye idején inkább a Bánffii (Bánfi) változat volt használatos. Ugyanez vonatkozik az Apafy–Apafi (Apaffy) névre is. A Thoroczkay név Gyallay használta változata mellett a Thorotzkay, Toroczkai is gyakran szerepelt dokumentumokban.

A történelmi személyiségek jegyzékét, valamint az idegen és nyelvjárási szavak magyarozatát főleg az ifjabb olvasókra való tekintettel készítettük el. A regény számos szereplője valóban élt, a történetírás is számon tartja őket, tanulságos életpályájukat egészében megismerni. Uralkodók, fejedelmek nevére nem térünk ki. A számos latin szót és kifejezést épp a korabeli nyelv jellegzetességeként iktatta be Gyallay, de pontos értelmüket ma már csak szótárak segítségével fejthetjük meg.

A kötetet záró könyvészet a bevezető tanulmány adatait hivatott kiegészíteni. A kolozsvári és budapesti könyvtárakban megtalálható Gyallay-kötetek jegyzéke teljességre törekszik, nem így a Gyallayról és műveiről írt cikkek, bírálatok felsorolása, ahol csak az ismertebb folyóiratok s néhány számunkra is elérhető napilap adataival szolgálhatunk. Mindkét bibliográfiában a kronologikus sorrendet alkalmaztuk.

Itt fejezzük ki köszönetünket dr. Ferencz József (1908–1994) magyarországi unitárius püspöknek, aki Gyallay budapesti éveivel kapcsolatban értékes adatokkal járult hozzá a bevezető tanulmány megírásához.

JEGYZETEK A BEVEZETŐ TANULMÁNYHOZ

1. A leszármazásra, a család neves tagjaira nézve tájékoztat: P. Szentmártoni Kálmán: *Az alsóbencédi Gyallay-Pap család székelyszentmihályi ága*. Pallas Könyvnyomda, Cluj, 1939. (Keresztény Magvető füzetei 29.) Különnyomat a Keresztény Magvető 1939. 3., 4–5., 6. füzetéből.

2. Alakját a Magyar Nép 1927-beli 34. számában (401–402. l.) Dr. Nagy Endre *Úti képek a Székelyföldről* című írása így idézi fel: *Bencéden él Pap Zsiga bátyánk, a Gyallay Pap Domokos édesapja ősi székely örökségén*. Az öregot már négy éve ismerem, amikor egyszer elfáradtan Bencédre kerültem. Mintha ma mondaná, amit akkor beszélünk. Folytatja a négy év előtti tárgyat. „Felépült a ház, öcsémuram. Úgy építettem, hogy helye legyen benne Domokos fiamnak és családjának is, ha valami baj érné őket.” 75 évet számlál Gyallay Zsiga bátyánk. A házat srápnél gyűjtotta fel 1916-ban, s mialatt egyik fia olasz fogságban, a másik orosz fronton szenvedett, neki volt ereje új alapot vetni feldúlt gazdaságának, és új házat építeni az ősi telken. Minden szavából erő és bizalom cseng. Mióta vele beszéltem: tudom, honnan tanulta Gyallay Domokos azt a súlyos, tiszta, rövid magyar mondatszerkesztést. Édesapja úgy beszél, ahogy ő ír. Nincs egy fölösleges szava, és mégis egy hétig tudná hallgatni az ember. A fia érdekl. Első kérdése: „Élhető állapotban van-e Domokos? Nem pipál-e, nem mulat-e ott Kolozsváron? Mert hij, nem igazi élet a városi. Aztán a mi természetünk nem bírja sem az italt, sem a pipát. Családom négy nemzedékéről tudom, hogy józan életet éltek és nem dohányoztak...” Ragyog a szeme, amikor megnyugtatom, hogy Domokos sohasem iszik szeszest italt és nem dohányzik. Az öreg Gyallay aztán sorba kérdi az unokákat, és megcírógat a végén, mintha a fia volnék.

3. Gyallay Domokos: *Vaskenyéren*. Történeti regény. Minerva Rt. kiadása. Cluj-Kolozsvár, 1926. (A továbbiakban: *Vaskenyéren*.) 86. l.

4. Az unitárius vallásközösség felsőbb iskoláinak és az ezekkel kapcsolatos elemi iskoláknak Értesítője 1891/92–1892/93. A székelykeresztúri Unitárius Középtanoda Értesítője 1893/94–1895/96. A kolozsvári Unitárius Kollégium Értesítője 1896/97–1898/99. Gál Kelemen: *A kolozsvári Unitárius Kollégium története (1568–1900)*. II. kötet. Minerva Rt. (Kolozsvár) 1935.

5. Vö. A kolozsvári Ferenc József Tudomány Egyetem Almanachja 1899–1903 közötti köteteivel.

6. A tordai IV. osztályú Unitárius Gimnázium Értesítője az 1905–1906. is-

kolai évről és az 1906–1907, 1907–1908. évi kötetek. A tordai M. Kir. Áll. Főgimnázium Értesítője az 1908/909-i tanévről és az 1917/18-ig terjedő kötetek.

7. *Királylátogatás Tordán*. Aranyosvidék, 1906. jan. 20.

8. *Családi öröm*. Uo. 1909. jún. 12. Gyallay-Pap Zsigmond (Torda, 1909. jún. 7. – Englewood – USA, 1975. május 1.) újságíró, szerkesztő lett. Az Erdélyi Fiatalok egyik vezető tagja, a Dávid Ferenc Egylet Ifjúsági körében is tevékenyen szerepel, a Kévekötés rovatvezető szerkesztője. Az Erdélyi Fiatalok falu-füzetei sorozatban jelent meg *A nép és az intelligencia* (Cluj-Kolozsvár, 1931) című tanulmánya.

9. *Adatok a papmarasztalás korának történetéhez*. Keresztény Magvető, 1917. 3. füzet 128–137. l.

10. Erdélyi Lapok, 1910. 8. sz. 232–235., 9. sz. 268–270., 10. sz. 299–303., 11. sz. 329–334., 12. sz. 363–366., 13. sz. 395–398., 14. sz. 426–430., 15. sz. 456–462., 16. sz. 489–494., 17. sz. 517–522., 18. sz. 551–556., 19. sz. 579–582., 20. sz. 617–618., 21. sz. 646–649., 22. sz. 680–681., 23. sz. 710–712., 24. sz. 748–752. l.

11. Erre az időszakra vonatkozóan felhasználtuk A kolozsvári Unitárius Kollégium Értesítője 1918/19–1925/26. évi füzetének adatait is.

12. *Az unitárius egyház főtanácsi gyűlése*. Magyar Nép, 1927. 46. sz. 551. l.; Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1927. évi november hó 6. és 7. napján Kolozsvárt tartott ülésének *Jegyzőkönyve*. Szerkesztette Dr. Boros György egyházi főjegyző. Minerva Rt. Cluj-Kolozsvár, 1927. 67. l.

13. Az adatok forrása: *A Helikon és az Erdélyi Szépművészeti Céh levelesládája (1924–1944)*. Közzéteszi Marosi Ildikó. I–II. kötet. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979.

14. Tamási Áron: *Tiszta beszéd*. Publicisztikai írások 1923–1940. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981. 417–418. l.

15. Görög Ferenc: *Fölvilágosításul*. Magyar Nép, 1939. 10. sz. 186–187. l.

16. B.: *Gyallay Domokos Pesten folytatja népnevelő munkáját*. Erdélyi Szemle, 1941. dec. 15–16. sz.; A budapesti VIII. kerületi Magyar Kir. Állami Zrínyi Miklós Gimnázium Évkönyve 1942/43, 1943/44. évi füzetek.

17. Az alábbiakban felhasználtuk K. J-ő [Kiss Jenő]: *Tizenöt év magvetése és aratása* című elemző cikksorozatát a Magyar Nép 1936. 13., 14., 15–16., 17., 18. számából.

18. Balázs Ferenc: *Mit tanultam Dániában?* 1934. 41., 44. sz.; Gyallay-Pap Zsigmond: *Erdélyi szemmel – Dániában*. 1937. 48. sz., uő: *Földművesek ünnepe*. 1938. 27. sz, továbbá ifj. dr. Vékás Lajos többnyire *Dániai levél*,

Koppenhágai levél alcímmel 1938. júl. 16. (28. sz.) és szept. 24. (38. sz.) között megjelent cikkei.

19. Vö. Bözödi György: *Népiség az erdélyi irodalomban*. Termés. Tél. Kolozsvár, 1943. 70–77. l.

20. *A magyar díszítés alapformái*. Összeállította Tóth István. Minerva Rt. Kolozsvár, 1939. A Magyar Nép Könyvtára 60–61. sz.

21. A Magyar Nép Könyvtára 1–59. kötetének címjegyzékét a lap 1939. 14. száma hozza (292. l.). Biró Sándor *Mátyás király* (Minerva Rt. Cluj-Kolozsvár, 1940) című kötete az utolsó, 63. szám; hátsó borítóján az egész sorozat címjegyzéke olvasható.

22. Borbély István: *Erdélyi magyar novellairók és novellák*. Erdélyi Irodalmi Szemle, 1924. 3–4. sz. 176–187. l.

23. Gyallay Domokos: *Hadrakelt emberek*. Elbeszélések. Minerva Rt. kiadása, Cluj-Kolozsvár, 1931. 63. l.

24. Uo. 58. l.

25. *Altörjai B. Apor Péter munkái*. Közli Kazinczy Gábor. Budapest, 1863. Monumenta Hungariae Historica XI. kötet 393–400. és Cserei Mihály pótlékai 470–475. l.

26. Borbély István: *A régi Torockó*. Minerva Rt. Cluj-Kolozsvár, 1927. 11. l.

27. A kiváltságlevél teljes szövegének magyar fordítása megtalálható Borbély István fenti kötete 30–34. lapján.

28. Vö. Borbély István: *I. m.* 92–107. l.; *A torockószentgyörgyi Thorotzkay család levéltára*. Ismerteti Jakó Zsigmond és Valentiny Antal. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása. Kolozsvár, 1944.

29. Részletesebben előadva az okiratok szövegével együtt: *Adatok a torockói jobbáglázadások történetéhez*. Bevezetéssel és jegyzetekkel közlést teszi Jakó Zsigmond. Kolozsvár, 1945. Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1945. évi 1–2. füzetéből.

30. Borbély István: *Torockó története 1848–49-ben*. Stief Jenő és társa sajtója, Kolozsvár, 1906. 93. l.

31. Georgius Fejér: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Budae, 1830. Tomus VI. volumen 1. 119–212. l.; Stephanus Ladislaus Endlicher: *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana*. Sangalli, 1849. 627–628. l.; Georg Daniel. Teutsch–Friedrich Firnhaber: *Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens*. Wien, 1857. 174–176. l.; Eudoxiu Hurmuzaki – Nicolae Densuşianu: *Documente privitoare la istoria românilor*. Vol. I. Bucureşti, 1887. 521–522. l.; Franz Zimmermann– Carl Werher: *Urkunden-*

buch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Hermannstadt, 1892. I. Band 182–184. l.

32. Jakó Zsigmond: *A torockói legenda születése és kritikája*. Korunk, 1974. 12. sz. 1241–1246., 1975. 3. sz. 174–182. l. Kötetben: uő.: *Írás, könyv, értelmiség*. Tanulmányok Erdély történelméhez. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1976. 62–79. l.

33. Erre a korra nézve tájékoztató: *Erdély öröksége*. Erdélyi emlékirók Erdélyről. VI. kötet. Haldokló Erdély 1662–1703. Bevezette: Makkai Sándor. Franklin Társulat kiadása. Budapest, é. n.; Wesselényi István: *Sanyarú világ*. Napló 1703–1708. Közzéteszi: Magyarai András. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1983.

34. *Vaskenyéren* 14. l.

35. Uo. 18. l.

36. Uo. 50. l.

37. Uo. 55. l.

38. Uo. 168. l.

39. Uo. 51. l.

40. Uo. 157. l.

41. Vásárhelyi János: *Nyár Solymoson*. Magyar Nép, 1938. 41. sz. 778–779. l.

42. Kristóf György: *Gyallay Domokos: Az örökös*. Történeti játék 5 színben. Pásztortűz, 1923. I. kötet 1. sz. 27. l.

BETOLDÁSOK, KIEGÉSZÍTÉSEK AZ ÁTDOLGOZOTT KÉZIRATBÓL

1. De mit kezd most már az öreg Koncz a fia dolga ellen?

Külföldi tanulásra azért küldte, hogy a bíró lányától elszakítsa, a diákszelmet elfeledtesse. Ugyancsak verte, egyengette az utat Csegezy Anikó felé – a szép árva is bizvást halasztotta házassági szerencsáját Miklós hazatérésére –, s lám a fiú mégis a sokat járt, régi úton a bíró leánya felé gyorsalkodik.

– A vasárnapi déleléd bizonyosan rosszul fog esni a vén veszedelmezőnek! – mondta Gál Ferencné a többiek vidulására.

2. Mennyire nem változtak itt a dolgok száz esztendő óta!

Kolozsvári diákkorában a senior, a literátus hajlandóságú Felvinczy

György elmondotta neki, hogy hetven-nyolcvan évvel ezelőtt Szentmártoni Bodó János torockói rektorjeles poéta verset szerzett Torockó vasbányászatáról, s művét nyomtatásban is kiadta. A senior a tékából kivette Bodó uram művét, s átadta neki olvasásra. Ő azonban nemcsak elolvasta, de szülővárosa tiszteletére meg is tanulta az ékes, oktató versezetet. A helyszínen eszébe jutottak és ajkára jöttek egyes részletek:

Talán nem tudják még, az vas miben áll,
mennyi sok gonddal vasat ember talál.
De az életre mely bőséggel használ,
Megmondanám én, ha reá hallgatnál.

Ezt vedd azért először eszedben,
Hogy a vas lakik az földnek szívében,
Sok erős hegyek, kövek közepében,
Napfénytől üres, szörnyű sötét helyben.

Pénzért adják ám a gyertyát a kezekben,
Az miveseknek az vaskőpincében.
Pénzért hordják ki,
Mert amit vágnak, nem vas az mind éppen.

Szalonnát eszik s bort iszik a szolgál,
Kinek a vassal vagyon nehéz dolga.
Kártya-játszásban nincs igen is módja,
Az déli álmot gyakran hátrahagyja.

Az nehéz követ hátán kell hordani,
Néha térden jár, úgy kell nyomorogni,
Ugyan füstölög, mikor ki kell jutni,
Azt állítanád, hogy fel akar gyűlni.

Szegény művesnek megtörődik teste,
Mert teher alatt lett gyakran eleste.
Hogyha gyertyáját kézből kiejtette,
Az homlokát gyakran köbe verte.

De nagy félelem vagon az bányában,
Mert nehéz kövek vannak leomlásban.
Mívesek akkor vadnak futkosásban,
Az életüket viselik markokban.

Ha ott egyedül jutnál tévelygésre,
Fogadást tennél az Isten nevére,
Hogyha még egyszer kihozna napfényre:
Nem mondasz gonoszt a vaskészítőkre.

A vaskenyér termelésének könnyebb, jobb, eredményesebb módjait itt is meg kell valósítani – fontolgatta Miklós. Majd ha elkészül velük, apja elé terjeszti terveit.

3. Aranykenyéren élhetnél, de te csak a vaskenyéren jártatod az eszed.

4. Az Ákos-nemből származó ősi családnak szép számú sarjadéka volt ez időben. Szentgyörgyön lent a faluban éltek: az öreg Mátyás, idősebb és ifjabb Péter. Mátyás nem viselt tisztséget, sértődötten visszavonult, mikor Teleki Mihály Apafy fejedelem korában unitárius részről nem őt, hanem öccsét, Mihályt juttatta be a tanácsuraságba. A Péterek csak a vármegyei tisztségekig vitték. Az ifjabbat Mihály mostanság főispánsággal kecsegtette, de a pártfogás gyümölcsözése egyre késett.

5. Rabutin katonai hírnevét a magyarországi törökellenes harcokon koronázta meg. A zentai ütközet kétes kimenetelét ő fordította győzelemre. A krónikás szerint: bátran beugratta lovát a török sáncába, lovát ellövék, más lóra üle, azt is ellövék alóla, harmadik lóra üle, s megriogatván a keze alatt levő regementeket, a sáncot megvevé.

Amúgy is ritka kevélységű, felfuvalkodott francia lévén, a háborúból visszatérvén lóhátról kezdett beszélni az erdélyiekkel.

– Ez aztán dobszóra tanítja Erdélyt – jegyezte meg Cserey Mihály, Apor István szekretáriusa, egy tisztelgő látogatás után.

Apor István kincstartó szájából meg ilyen megjegyzés került közszájra. Rabutin egy alkalommal rákáromkodott az ország igazgatóira („mondieu”,

„sacre dieu”), úgy viseljék magukat, hogy ő akármelyiküknek elütti a fejét, aztán megírja a császárnak, hogy ha rosszul cselekedte, üttesse el az ő fejét is.

– Szép dolog, hogy a maga fejét fölajánlja, de ha az én fejemet egyszer elüti, az ő fejének elütésével vissza nem teszik! – mondta Apor a tanácsban.

A generális rossz híre mind vastagabban gyűrűzött. Az erdélyiek megtudták, hogy Franciaországból paráznság és gyilkosság miatt kellett menekülnie és Bécsben tisztességtelen házassággal is siettetve előmenetelét.

Szemtanúk voltak, akik látták, hogy a neki írt levelet, memoriálét, kérelmet elszaggatta, fogával rágta, lábával tapodta. Első fúriájában sokszor sem ábrázolja, sem esze helyén nem volt. Ha nyelvének, pennájának olyan ereje lett volna, mint a kardnak, golyóbisznak, sok embert megölt volna.

Erdély-szerzte elterjedt gróf Bethlen Miklós kancellár mondása is:

– Tudjátok-e, atyámfiai, hogy kell franciául kiejteni a generális nevét? Rabutin annyi mint: rabbá tón!

Mindez azonban a nagyurak ügye, baja volt, akik az ország kormányrúdjá mellett ostorhegyen voltak. De az egész ország búsítására és böszítésére szolgál, hogy a rettenetes katonai idők mellett Rabutin önmaga számára is évenkénti tábornoki fizetése mellé 25 ezer forintnyi óriási hozzájárulást (diszkréciót) csikart ki. S minél inkább tollasodott az erdélyi fészekben, annál inkább nőtt a falánksága. Az volt a felfogás róla, hogy úgy viselkedik, mint a régi római praetorok és prokonzulok, akik provinciájukat személyes meggazdagodásukra zsarolták ki.

Főadjudtánsa és tolmácsa, Acton kapitány méltó társa volt urának. Éles, de gonosz elméjű ember, nagy parázna házasember létére.

6. A konziliárius leánya német mondatokat kevert beszédjébe.

– Úgy látszik, a kisasszony könnyebben ki tudja magát fejezni németül, hát beszéljünk németül! – ajánlta föl Miklós.

A kisasszonynak dehogyan ment könnyebben a dolog, de Miklós nem tágított a német szó mellől, jól megküzdte a módiskodó hölgyet.

7. A vendéglátó vár erődítményeinek, fölszereléseinek rajzát találtuk náluk. Vagyis kémkedtek a gazemberek.

8. – A szentgyörgyi vár nemcsak családi otthon. Egy tiszttól hallottam, milyen nagy hadijelentősége lesz a jövőben. Itt a mi völgyünkön vezet a legrövidebb út Szebenből a Körös völgyébe s azon át tovább az Alföldre.

– Annál inkább óvnunk kell a kikémléstől.

9. Dejszen volt tiltakozás, kárpálódás a nemesszék vezető emberei részé-

ről, mikor azzal példálózott, hogy a székely kiváltságos területet beolvassza a vármegyébe, a maga alispánja alá.

10. A hajdúk a körük gyűlt asszonynépnek elárulták, miért szállt ki a brachium. A bírót a leányával együtt Tordára viszik a vármegye tömlőcébe. Az a hír, hogy a leányt pellengérré állítják, aztán megégetik.

11. Régi iratokban Ijesztőbűkk a hely neve, amodább van a Kőerdeje.

12. Tudhatnák, hogy az ilyen dolog az alispán hatalma alá tartozik.

13. Gondolkozott Juditról, hogyan tudott annyira kivetkőzni régi valójából? Vidám, meleg pillantású, nyájas, beszédes leánya volt, mikor külföldi útja előtt elbúcsúzott tőle, komor, szótlan, keserű lélek, mikor hazatérésekor forró vágyakozással sietett köszöntésére. Megízeltlenedett, mint a dércsípte, szép fiatal paradicsom.

Gál Ferencné mondott valamit magyarázatul, mikor hazatérése első heteiben Judit megváltozásáról panaszkodott neki. Nagyon szívére vett egy tapasztalatot, amely a járai uraság kastélyában érte. Apjával együtt az uraság meghívására ő is megjelent a harangszentelő ünnepségen. Az ünnepség végén az uraság ebédre hívta a más helységről jött vendégeket. Az asztalhoz ülést úri szokás szerint kézmosás előzte meg: származás és tisztség szerint járultak az ezüst mosdótálhoz. Az asztalhoz is a mosdás sorrendjében telepedtek le. Torockó főbírájának meglett volna a szép tisztsége, de jobbagyanevet kellett viselnie, s így mind a kézmosásnál, mind az asztalnál az utolsó helyre került. Ugyanez az elbánás érte Juditot az asszonyi renden. És a táncnál is őt, aki a legszebb volt a leányok közt, akinek öltözetét pártának, násfának, kősöntyűnek ékességében, aranyos csillogásban a legelőkelőbb kisasszonyok köntöse sem múlta felül, csak kócos diákok, fiatal iskolamesterek és nótáriusok kérték föl. Úrfi vagy csak egy nemes székelyfi meg nem táncoltatta. Úgy jött haza abból az ünnepségből, mint a madár a jégverésből... Igen, így kezdődhetett a Judit lelki betegsége, önbizalmának, büszkeségének ezzel a nagy vereségével – gondolta meg Miklós. És a betegség növekedésére, elfajulására bőven volt alkalom a bírói háznál. Annak a kis világnak minden bújája, kétsége, sóvárgása oda gyűlt a bíró házához, mint a felhő az oromra. Judit most már nyitott szemmel látta a város megalázó, szolgai állapotát.

– A sérelmek oda hulltak az ő sebére. S közben én is oda kerültem az ő gyűlöltjei közé a nemesek rendjébe.

14. Adott szavamért... becsületből!... Az igazságért...

15. Az asszony hangja, nevetése szakasztott mása az Anikóénak!...

16. Igen, eddig csak Torockó szűk világa s a maga érdeke töltötte el valóját.

De most diadalmasan zengett lelkében a megtalált szó: a nemzetért!...

17. Elterveztem, hogy feleségül veszem Csegezy Anikót.

18. Sűgtak-bűgtak, csoportoztak. de hát rendes dolog ez országgyűlésen. Az erdélyi uraknak különben is bő gyakorlatuk volt a titkos ligázásban, megtanulták Apafy fejedelem idejében. Teleki Mihály átalutas, facsaros kormányzása alatt.

19. A várba hívatta Szaniszlóékat.

20. Van Norden a hadi kasszából fizet valamennyit, ezt Koncz veszi föl, és kipótolja annyira, hogy a bányászok egy ideig hallgassanak vele.

21. Anikónak is hadd legyen könnyebb az elfordulás.

22. A vár ékes öltözetet kapott. A szín mindenütt be volt vonva díván szónyeggel, napkelet felől volt csinálva a Majestas helye, három fok grádcison kellett oda felmenni. Ott az asztal skófiúmmal szőtt portai szónyeggel bevonva, széles aranyos csipke rajta.

Gróf Rabutin elérkezvén, a szín előtt levő diadalkapunál leszállott a hintóból, a kalap mindenkor a fejében lévén, a színben a Majestas helyére sok ágyúlövés között fölment, és ott a székben leült egyedül. A násznép azután érkezett el. Apor István násznagy a nyoszolyóasszonnyal. Haller Györgyné Kornis Annával, a vőlegénnyel, vőfélyvel, nyoszolyókisasszonnyal mindenütt nagy reverenciát tévén felmentek a Majestashoz, ott fél térdre állván a násznagy a véle valókkal, deákul köszöntötte a császár képét. Gróf Bethlen Miklós kancellár felelt a köszöntésre. Onnan, magokat a földig meghajtván, háttal kellett visszajönniek a szín közepéig, hogy a császár képével szembe essenek. Ezek után a leányt szokás szerint kikérték. Az is meglévén, a császár képe asztalára aranyos szélű tálakban az étket föl vitték. Mikor a császár képe enni kezdett, akkor ültenek az ötven asztalhoz a vendégek. Nagy csendesség volt az asztalnál is, az míg megittasodtanak, de aztán elég zajgás volt és kiáltozás. Eléggé csitolták, hallgassanak, mert a császár képe itt vagyon, de semmi haszna nem volt. Kivált a fennudvarló részeg szolgák egybe szidták a császárt. A császár képe, Rabutin csak hallgatott, egyedül ett és ivott. Egészen hajnalig, míg a vendégség és tánc tartott, ott kellett ülni egyedül.

Minden asztalon különb-különbféle tésztamüből, sokféle színű festékkel nagy öreg tálakban levő pástétomok voltak, némelyekben alma-, körtvély-, narancs-, citromfák szintén úgy zöld levelekkel, azokon úgy függötenek a gyümölcsök. Az állatokat szintén kicsinálták, Fogaras várát belső, külső bástyáival együtt, a német silbak hátán a puskával a kapuban állt, körül a vár árkában víz volt, a vízben apró eleven halak firkoltanak. Mindazoknak csináló

mestere volt marosszéki Berzenczey Márton, ki Apafy Mihály öreg fejedelmnek is konyhamestere volt.

Az úrasszonyokon, kisasszonyokon annyi sokféle drága portékák voltak, azt mondták a német tisztek, merő királyi lakodalom.

A császár képe a menyasszonytánc után bément a várba, ahol pompásan felöltöztetett ház volt szállásnak.

Másnap nem volt majestasi készüllet, Rabutin nem volt császár képe.

23. De csakhamar a torockóiakkal kellett bajoskodnia. A Gubernium értesítette, hogy három tagból álló bizottság megy a bányászok megintésére, mint alispán a vármegye részéről támogassa a bizottság munkáját. Szaladt ki Torockóra. s most is bizalmasan kioktatta Tóbis bírót, milyen magatartást tanúsítsanak a bizottság előtt. A Gubernium (értsd Thorockyay konziliáriust) a bevett szokások szerint három erdélyi nemzet kebeléből állította össze a bizottságot. Bethlen Ferenc a magyarokat, Ugron Tamás a székelyeket és Czerner András a szászokat képviselte.

Jelentésüket szó szerint beiktatjuk elbeszélésünkbe. (Csonttól ízesedik a leves!) Ím ezt írják Torockószentgyörgyről Anno 1702. 10 octobris:

Méltóságos Substitutum Gubernium, nekünk jó uraink!

Nagyságtok és Kegyelmetek méltóságos parancsolatja szerint mi ide Torockóra eljöttünk vala. Nagyságtok és Kegyelmetek Méltóságos parancsolatját megadtuk, szóval is – amint tőlünk lehetett – a dolgot nekik proponáltuk. Választ az Nagyságtok és Kegyelmetek parancsolatára és az mi szónkra illet tettek: *Semmiképpen magokat a méltóságos possessor urak kezek alá nem eresztik valameddig a felséges udvarból emberök meg nem jönnek s ha láttatnának is ők Őfelsége ellen rebellálni, addig, míg az ő emberök meg nem jönnek, szándékukat le nem tennék mivel ők az Őfelsége köntöséhez ragaszkodtak.*

Akartuk alázatosan Nagyságtoknak és Kegyelmeteknek ezen választételeket megírni. Ajánljuk ezzel az jó Isten oltalmába Nagyságtokat és Kegyelmeteket, maradván köteles, alázatos szolgálói: Bethlen Ferenc, Ugron Tamás, Czerner András.

A konziliárius szaladton szaladt Szebenbe a bizottság jelentésével. Kitűnő eszköz a Rabutin felbőszítésére. Lám, bebizonyosodott, hogy ezekkel nem lehet kesztyűs kézzel bánni, nemcsak a családdal, vármegyével, de a Guberniummal is packázni mernek. Hát jöjjön a főkommandó fegyverrel... a császár nevében! Ezt fogja Rabutinnál keresztülvinni.

A főkommandót óriási izgalomban találta. Tegnap még csak kósza meg-

mosolygott hír volt, de mára megbizonyosodott: Rákóczi megszökött bécsúj-helyi börtönéből s Lengyelországba menekült, rokonai védelme alá.

– Erdély lesz a fő célja, elődeinek a fejedelmi trónja! – fontolgatták a szebeni politikusok. – Erdély szomszédságában is rakják már a tűzfészket, nem-sokára nemcsak a nyugati, de a keleti égbolt is pirosítani fog a Habsburg Birodalom fölött.

Rabutin tisztí megbeszélést tartott, s azon nyilvánosan megdicsérte Van Norden.

– Milyen szerencse, hogy az armaturát rendbe szedtük, hadaink önbizalmát a fegyverzet fölfrissítésével megerősítettük. Van Nordennek jó orra és se-rény keze volt. Soron kívül előlép! – mondta kegyesen.

A konziliárius nagy együttérzéssel vett részt az izgalomban, de titkon fűjt a dühtől: ehhez a nagy tűzhöz közel sem tud férközni a maga pecsenyéjével. Van Norden is a tisztí tanácskozás után úgy világosította fel, hogy a tábornok-nak most egyéb gondja van, semhogy magánosok perpatvarait igazíthatná.

De Mihály úrnak szerencséje volt. A tábornok meglátta Van Norden szo-bájában, s maga intette be...

Nagyon sokáig volt bent, halkan beszélgettek. Van Norden bosszankodott, a tábornok máskor behívta, ha civilekkel tárgyalt, most ez a bizalmas sűgás-bűgűs... Pedig nagyon érdekelte volna, hogy ítéli meg a fordulatot ez a labanc.

A konziliárius távozása után a tábornok őt szólította be.

Jelentősen mosolygott, és önmagának szóló elismeréssel közölte friss öt-le-teit.

– Az imént a megbeszélésen nagy gondban voltunk: a hadikasszánk ho-gyan bírna el egy háborús próbát. A porciók mind nehezebben folynak be, zö-rög már az adósok csontja. De hát a nem adósok, az urak és főrendek kincsesládái? Emlékszik a gyalui lakodalom pompájára? Nos, hát azokba a lá-dákba is mihamarább belenyúlunk. Úgy értesültem, hogy csupán a Teleki-ház kincseiből egy évig megfizethetnők a katonák zsoldját. A Teleki-örökösök lá-dáinak nagy része itt van kézűgyben.

Van Norden megértően mosolygott... kézűgyben!...

– Hiszen elvégeznők mi az erdélyi szolgálatot, de hátha most, a Rákóczi keltette zavarok között, fölvaltának valami protekciós marhákkal? Ön fiatal még, nem tudja, mily tülekedés folyik az ilyen önálló parancsnokságokért, ahol egy kissé a jövendőről, az öreg napokról is gondoskodni lehet. Caraffa magyarországi és erdélyi szűgálat után ma Bécsnek egyik leggazdagabb em-bere...

– Nagyon vékony becsülettel! – jegyezte meg Van Norden.

– Igen... jót is tenni kell... jóra használni a hatalmat! Voltaképpen ez az, amiről Önnel beszélni akarok. A Thoroczkay család pörös ügyében rendet kell teremtenünk. A konziliárius méltánylandó kéréssel jött hozzám. Ebből az iratból megismerheti a jobbágyok ostoba vakmerőségét, észre kell térítenünk őket. A birodalmi érdek is azt követeli. A mostani izgatottság idején jó lesz bizonyosságot tennünk, hogy ébren vagyunk és a fegyelmeztelenséget nem tűrjük. A konziliárius érvelésére elhatároztam, hogy Torockót fegyverrel kényszerítjük a földesurak jogainak elismerésére. S az eddig szenvedett kár némi pótlására kiadós sarcot hajtunk fel rajtuk. Önt bízom meg, hogy a beavatkozást megszervezze, Ön ismeri a helyi viszonyokat. A tervezetbe azt is számítsa bele, hogy én is jelen akarok lenni.

– Ilyen jelentéktelen ügynél?...

– Más cél is van. Katonai cél, amit kellő súllyal kell elintéznünk. Thoroczkay Istvánt megfosztjuk a szentgyörgyi vár parancsnokságától, s az ifjabb Pétert állítjuk helyébe. A tiszti megbeszélésen megállapítottuk annak szükségét, hogy a fontosabb posztokra megbízható embereket kell helyeznünk. Szóval én is részt veszek az akción, Ön persze mellettem lesz. Milyen csapatokkal, milyen létszámmal, milyen felszereléssel menjünk, tessék kidolgozni és jelenteni.

– Az elvonulás ideje? – kérdezte Van Norden adjutánsi gondossággal.

– Az időpontot a tervezet kapcsán majd megbeszéljük – rendelkezett a tábornok. – Néhány napig jó lesz itthon maradnunk, lássuk, milyen hírek, esetleg milyen parancsok érkeznek Bécsből. – Elbocsátóan biccentett az adjutánsnak.

TÖRTÉNELMI SZEMÉLYISÉGEK JEGYZÉKE

Acton, Karl Ludwig – Rabutin titkára és tolmácsa Erdélyben.

Almásy püspök – Almási Gergely Mihály (1654–1724) – 1692-től unitárius püspök. Az ő idejében érték át az unitáriusok a legnehezebb megpróbáltatásokat. Az ellenreformáció hatása alatt elvették templomaikat, iskoláikat.

Apor István (1638–1704) – a Székelyföldön főkirálybíró, majd a Habsburgokhoz hű főúr, 1693–1703 között erdélyi kincstartó, azután katonai fővezér. Bárói, majd grófi rangot kapott.

Bánffi György (1661–1708) – erdélyi főúr, 1690-től II. Apafí Mihály gyámja, 1693-tól haláláig a Habsburg-fennhatóság alá jutott Erdély első főkormányzója (gubernátora). 1696-ban kapott grófi rangot.

Bercsényi Miklós gróf (1665–1725) – kuruc hadvezér, II. Rákóczi Ferenc legbizalmasabb embere. 1701-ben Rákóczi elfogatásakor Lengyelországba menekült, s onnan próbálta megszervezni a francia és a svéd király támogatását.

Bethlen Ferenc gróf (†1706) – Felső-Szolnok megye főispánja, majd főhadbiztos. Teleki Mihály lányát vette feleségül.

Bethlen Miklós (1642–1716) – erdélyi főúr, emlékiratíró, máramarosi főispán, majd 1691-től Erdély kancellárja. 1696-ban grófi rangot kapott. Ő esközölte ki az Erdély és a Habsburg Birodalom viszonyát szabályozó Diploma Leopoldinumot. A Habsburg-uralomtól maga is megrettent. Egy röpiratáért Rabutin elfogatta, elítéltette. Bár Bécsben felmentették, haláláig ott tartották.

Caraffa, Antonio (1646–1693) – olasz származású osztrák császári tábornok. Mint a felső-magyarországi hadak főparancsnoka ő fojtotta el a Thököly Imre vezette felkelést, majd Erdély Habsburg-hűsége terítésében szerzett érdemeket. Kegyetlenségéről volt hírhedt. (A regényben említett időpontban már nem élt!)

Cserei Mihály (1668–1756) – székely birtokos nemes Teleki Mihály, majd Apor István szolgálatában. *História* című művében megírta Erdély 1661–1712 közti történetét Habsburg-barát szemszögből.

Demény Pál – Kolozsvári Dimén Pál (1655–1720) – Tordán és Kolozsváron tanult, a leideni egyetemen szerzett doktorátust. 1690-ben választották a kolozsvári kollégium rektorául, mely tisztséget haláláig betöltötte. Az ő idejében vették el az unitáriusoktól egyházi épületeiket. Hollandiai gyűjtőútra azonban az 1697-es nagy tűzvész pusztításainak következtében indult, s valóban nagy adományokkal tért haza.

Felvinczy György (1650 körül – 1715) – a magyar hivatásos színjátszás első szervezője. A kolozsvári Unitárius Kollégiumban tanult, majd 1669-ben iskolamester lett Torockón, 1672-től Kolozsvárt tanított. 1696-ban Bécsbe ment, s Lipót királytól engedélyt kért magyar színelőadások tartására erdélyi városokban. Maga is írt mitológiai tárgyú drámákat. Nevét Vintzinek, Vinczinek is írta.

Forgách Simon gróf (1669–1730) – kuruc tábornagy, 1705-től az erdélyi hadak főparancsnoka.

Kapy György (†1679) – Hunyad vármegye főispánja, majd fejedelmi tanácsos, portai követ.

Poncius (Pilátus) – Júdea római helytartója, aki bár ártatlannak tartotta Jézus Krisztust, hagyta, hogy keresztre feszítsék.

Rabutin, Jean Louis Bussy de (1642–1717) – I. Lipót francia származású hadvezére, tábornagy, 1696–1708 között Erdély katonai főparancsnoka. Zsarnoki önkénnyel, gögösen kormányzott.

Sáros[s]i János, kissárosi (†1703) – portai követ, majd 1691-től ítélmester. Mivel belekeveredik az erdélyi románoknak a vallási unió (görög katolikus egyház) elleni tiltakozásába, letartóztatják, 1702-ben Bécsbe rendelik, ahol az Udvari Kancellária előtt tisztázza magát. Unitárius volt. Nem tévesztendő össze a szintén unitárius Pókai Sárosi János ítélmesterrel, aki ugyancsak támogatta a torockóiakat, de már 1648 előtt meghalt.

Seau, Johannes Honorius – osztrák pénzügyi szakember, az Erdélyben működő kamarai bizottság elnöke, bátyját, Johann Friedrich Seau-t váltotta fel ebben a tisztségben.

Szaniszló Zsigmond – 1691-től 1697-ig tordai alispán, később főbíró. 1699-ben I. Lipóttól nemeslevelet kapott. Unitárius volt, Almási Gergely Mihály püspök sógora. 1682–1711 között naplót vezetett (közölte Torma Károly. Budapest, 1891).

Székely Ádám, borosjenői (†1730) – erdélyi főúr, grófi rangot kapott. Bánffy Annával 1702-ben tartott lakodalma különös pompával zajlott le, több emlékirat megemlékezik róla.

Szentmártoni Bodó János (†1648) – erdélyi unitárius énekszerző, 1622–1634 között torockószentgyörgyi, majd haláláig kolozsi lelkész. *Az Tékozló Fiúnak Históriái* (Kolozsvár, 1636) című művének függeléke *Az Vasról való Ének*

Teleki Mihály gróf (1634–1690) – erdélyi kancellár, a család vagyonának,

rangjának megalapozója, I. Apafi Mihály korának legbefolyásosabb politikusa, aki előkészítette Erdély csatlakozását a Habsburg Birodalomhoz.

Thoroczkay István (†1712) – Aranyos szék főkapitánya. 1703-ban a kurucok ellen kirendelt székely csapatok parancsnoka. Fogságba esvén átpártolt Rákóczihoz, 1704 januárjától decemberéig az erdélyi kurucok főparancsnoka.

Thoroczkay Mihály – 1693-tól guberniumi tanácsos, unitárius vallású.

Thoroczkay Péter (†1724) – királyi táblai ülnök, egyike azoknak, akik Torockószentgyörgyöt feladták a kuruc csapatoknak. Ezért a várat felégető császáriak Szebenbe vitték.

Tiege, Karl báró (†1729) – Lotharingiai Károly apródja, később Erdélyben teljesít katonai szolgálatot, 1723-tól tábornok, 1726-tól erdélyi katonai főparancsnok, kolozsvári vicekapitány. 1659-től naplót vezetett (közölte Nagy Gyula. Budapest, 1896).

Vass György, cegei (1658–1705) – II. Apafi Mihály udvaronca, majd Bánffii György gubernátor bizalmasa, 1703-tól.

Vinczy – lásd: *Felvinczy György*

Werbőczy István (1458–1541) – országbírói ítélőmester, Magyarország nádora. Ő foglalta össze a feudális jogrendszert *Tripartitum* (Hármaskönyv, 1514) című híres, az 1848-as forradalomig használt művében.

IDEGEN ÉS NYELVJÁRÁSI SZAVAK, TÁRGYI MAGYARÁZATOK

adjutáns (lat.) – segédtszt

agyagfalvi rét – az Udvarhely megyei Agyagfalva melletti fennsíkon 1506-ban a székelyek nemzeti gyűlést tartottak, melyen konstitúciót fogadtak el. 1848 októberében is itt gyűléseztek a székelyek.

ámbitus (lat.) – széles, egyik oldalán nyitott tornác

amice (lat.) – barátom

Approbaták – *Approbatæ Constitutiones Regni Transilvaniae et Partium Hungariae eidem annexarum* (lat.) = Az Erdélyi Fejedelemség és Magyarország hozzácsatolt részeinek jóváhagyott törvényei – II. Rákóczi György erdélyi fejedelem parancsára az 1540–1653 között hozott törvényekből összeállított és az országgyűlésen jóváhagyott törvénykönyv.

apropó (fr.) – erről jut eszembe

archívum (gör.) – levéltár, irattár

armatúra (lat.) – fegyverzet

artikulus (lat.) – törvénycikk, cikkely

assisztencia (lat.) – segítség, közreműködés, segédszemélyzet, segédkezők

audiencia-ház (lat.) – kihallgatásra szolgáló helyiség

auctor (lat.) – szerző, (klasszikus) író

Au revoir mon ami (fr.) – Viszontlátásra, barátom!

bagatell(a) (fr.) – csekélység, jelentéktelen dolog

bagázsia-szekér (fr.–ném.) – poggyászt szállító szekér

baggat – akadozva olvas, silabizál

billikom (ném.) – serleg

brachium (gör.–lat.) – karhatalom, karhatalmi egység

brúder (ném.) – fivér, pajtás, cimbora

caesarea maiestas (lat.) – császári fenség

ciheres – bokros, cserjés hely

civil bagage (-bagázs) (lat.–fr.–ném.) – söpredék, polgári csöcselék

coki-pohár – búcsúpohár

colonellus (fr.–lat.) – ezredes

Compiláták – *Compilatae Constitutiones Regni Transilvaniae et Partium eidem adnexarum* (lat.) = Az Erdélyi Fejedelemség és a hozzácsatolt részek összegyűjtött törvényei – I. Apafi Mihály fejedelem utasítására összeállított és az 1645–1669 között keletkezett törvényeket magába foglaló gyűjtemény, 1669-ben Kolozsvárt jelent meg.

contignatio (lat.) – emelet, épületszint

dájcs (ném.) – német (a *deutsch* szó magyaros írással)

dekrétum (lat.) – határozat, rendelet

depó (fr.) – raktár, lerakat

disztinkció (lat.) – megkülönböztetés

donáció (lat.) – ajándék, adomány

duntató – kiszélesített vízmedence magas fekvéssel (ez biztosítja a verők hajtásához szükséges vizet)

echó (gör.) – visszhang

edictum (lat.) – rendelet, császári parancsolat

egzekúció (lat.) – végrehajtás, kivégzés

elokvencia (lat.) – ékesszólás

enyedi diák – az 1622-ben Bethlen Gábor fejedelem alapította híres Református Kollégium (melyet 1662-ben I. Apafi Mihály Gyulafehérvárról Nagyenyedre helyezett át) tanítványa

excellenciá(d) (lat.) – kegyelmesség (magas rangú főúr megszólítása)

familia (lat.) – család

fúria (lat.) – dühöngés, düh

grácia (lat.) – kegy, jóindulat, hála, köszönet

Gubernium (lat.) – Főkormányzók, a Habsburg-uralom idején 1691-től 1867-ig Erdély kormányzó szerve, élén a gubernátor állt.

história (lat.) – történelem, történet

inspektor (lat.) – felügyelő, ellenőr, jószágfelügyelő

Iphigenia (Iphigeneia) – a görög mitológiában Agamemnón és Klütaimnésztra lánya, akit az auliszi kikötőben veszteglő görögök feláldoztak, hogy az

istennőt kiengesztelve továbbhajózhassanak. Iphigeneia utóbb önként vállalta népe érdekében az áldozatot.

istály – bányaalag, hegybe ásott, föld alatti út, akna

jurátus (lat.) – joggyakornok, tanuló jogász

kamerális komisszió (lat.) – kamarai (kincstári) bizottság

kancellária (lat.) – legfontosabb államügyeket intéző hivatal

kolozsmonostori káptalan – a XI. század második felében alapított kolozsmonostori Benedek-rendi apátság 1300 körülől megszüntéig, 1556-ig hiteleshelyként okleveleket is szerkesztett, hiteles másolatokat készített. Az apátság feloszlata után annak levéltárát Kolozsvárra szállították

komisszárius (lat.) – kormánybiztos

kommandáns (lat.) – (katonai) parancsnok, a főkommandáns Erdély osztrák katonai főparancsnoka, a regény idején Rabutin tábornok

kompánia (fr.– ol.) – katonai század

konstitúció (lat.) – alaptörvény, alkotmány

konziliárius (lat.) – tanácsos (magas rangú tisztviselő)

kópia (lat.) – másolat

kuriális stílus (lat.) – hivatalos, latinus fordulatokkal tele stílus

kvártély (ném.) – szállás, lakás

libera ars (lat.) – szabad művészet, itt: engedélyezett művészkedés

liga (lat.) – (titkos) szövetség, összeesküvés

magazin (arab) – raktár

majestás – lásd: *caesarea maiestas*

manipuláns őrmester (lat.–ném.) – gazdasági ügyekkel és élelmezéssel foglalkozó őrmester

megmaszlagol – elbolondít, félrevezet, becsap

megmustrál (lat.) – megszemlél

Messias (héber) – megváltó, megszabadító – az egyházi szóhasználatban Jézus Krisztust illetik e névvel

minét (fr.) – menüett (régi francia tánc)

mon dieu (fr.) – Istenem!

monsieur (fr.) – úr, uram

nótárius (lat.) – jegyző, iródeák

orálás (lat.) – szónoklás

originále (lat.) – valaminek az eredetije

parbleu (fr.) – teringettét!

parola (ol.) – becsületszó, kézfogás

Partium (lat.) – Részek, az önálló erdélyi fejedelemséghez tartozó Arad, Bihar, Kraszna, Közép-Szolnok, Máramaros, Zaránd megyék, a kővári, valamint a lugosi-karánsebesi kerület

passzió (lat.) – szenvedély, kedvtelés

passzus (lat.) – útlevel

patrujózás (fr.–ném.) – (katonai) őrzés, őrzés

penitencia (lat.) – vezeklés, bűnbánat, büntetés, bűnhődés

plundra (ném.) – német szabású nadrág, hosszú bő felsőkabát

poltúra (lengyel) – régi ezüstpénz

possessor (lat.) – birtokos

praefeciál (lat.) – (lat.) – kinevez

precedencia (lat.) – elsőbbség, előzmény

preceptor (lat.) – tanító, nevelő

preponál (lat.) – előad

prezentál (lat.) – bemutat, benyújt, beterjeszt

prezidium (lat.) – örség, elnökség

privátdiner (ném.) – tisztiszolga

privilegiális levél (lat.) – kiváltságos levél

produkál (lat.) – bemutat, előad, létrehoz

prókátor (lat.) – védőügyvéd, szószóló

protokollum (gör.–lat.) – jegyzőkönyv

proverbium (lat.) – közmondás

quieta non movere (lat.) – csendesen (maradni), nem mozogni

rebellál (lat.) – lázad(ozik)

rebellió (lat.) – lázadás, zendülés

regalista (lat.) – királyi megbízott; a fejedelem vagy uralkodó által meghívott erdélyi országgyűlési tag

regement (regiment) (ném.) – katonai ezred

regisztrál (lat.) – iktat, nyilvántartásba vesz
rektor (lat.) – falusi (igazgató) tanító, felsőfokú tanintézet vezetője
rekurrál (lat.) – fellebbez, folyamodik valakihez
reverencia (lat.) – hódolat, mély meghajlás
rezideál (lat.) – székel, lakik

sacre dieu (fr.) – szent Isten!
silbak (ném.) – őrszem, katonai űr
skófiúm (lat.) – hímzésre használt arany- vagy ezüstsál
spinét (ol.–ném.) – régi húros ütőhangszer, a zongora őse
spion (fr.–ném.) – besúgó, kém
stikkekkel teljes beszéd (ném.) – díszes, fordulatokkal teli beszéd
Substitutum Gubernium (lat.) – Helyettes Főkörmányszék
sunnyog – sunyin ólálkodik
svalizsér (fr.) – könnyű fegyverzetű lovas katona
szekretárius (lat.) – titkár

taxa (taksa) (lat.) – adó, díj
teátrum (gör.) – színház
titulus (lat.) – ranggal járó cím
triumfus (gör.) – fényes diadal, ujjongó ünneplés

ugarolás – tarlószántás

vale bene! (lat.) – Isten veled! Minden jót!
verő – hámor nagy kalapáccsal
Vivat imperator, vivat generalis! (lat.) – Éljen a császár, éljen a tábornok!
voilà (fr.) – íme, ez az

zentai ütközet – a Savoyai Jenő vezette császári seregek 1697 szeptemberében itt győzték le a törököket

zélus (gör.) – buzgalom, indulat
zsinatol (gör.) – lármázik, zajjong, tanácskozik

KÖNYVÉSZET

I. GYALLAY DOMOKOS KÖTETEI

(Eredeti művek, szerkesztett, összeállított kiadványok)

Torda és környéke. Turistakalauz. Összeállította: Pap Domokos főgimnáziumi tanár. Fodor Domokos könyvnyomdája. Torda, 1909. 93 l.

[Második kiadás: uo. 1913.]

Dávid Ferenc életrajza 1510–1579. Írta: Pap Domokos. Kiadja a Dávid Ferenc Egylet. Gámán J. örököse. Kolozsvárt, 1912. 75 l.

Torda és környéke. Turistakalauz. Második kiadás. Írta: Pap Domokos. Csákay Péter könyvnyomdája. Torda, 1913. 41 l. A tordai Székely Társaság kiadványa.

Ősi rögön. Elbeszélések. Minerva Rt. Cluj-Kolozsvár, 1921. 113 l. [Tizenhét elbeszélés]

[Második kiadás: uo. 1927, harmadik kiadás: nincs adat róla, negyedik kiadás: uo. 1935.]

Föld népe. Elbeszélések. Ludwig Voggenreiter Verlag Magyar osztály. Berlin, 1924. 81 l. [Tizennégy elbeszélés]

Mindenre sor kerül. Minerva Rt. Cluj-Kolozsvár, 1924. 18 l. Az Út kiadása. Ünnepnapok I. sorozat 5. sz.

Rég volt, igaz volt... Erdélyi történetek. Kiadja Révész Béla könyvkereskedése. Târgu-Mureş-Marosvasarhely, 1925. 159 l. [Tizennégy elbeszélés] Erdélyi Könyvbarátok Társasága irodalmi vállalat VI. kötet.

Vaskenyéren. Történeti regény. Minerva Rt. Cluj-Kolozsvár, 1926. 181 l.

Pásztortűz könyvtár 9.

[Második kiadás: uo. 1927, harmadik kiadás: Kassa, 1928, negyedik kiadás: Budapest, 1934.]

Ősi rögön. Elbeszélések. Második kiadás. Minerva Rt. Cluj-Kolozsvár, 1927. 109 l. [Tíz elbeszélés]

Vaskenyéren. Történeti regény. Második kiadás. Minerva Rt. Cluj-Kolozsvár, 1927. 181 l.

Pásztortűz könyvtár 19.

Falusi színház. Jelenetek, egyfelvonásosok falusi műkedvelők számára. Minerva Rt. Cluj-Kolozsvár, 1928. 65 l. [Nyolc színdarab]

Vaskenyéren. Történeti regény. Kazinczy Kiadóvállalat. Kosice-Kassa, 1928. 180 l.

Kazinczy Könyvtár.

Dávid Ferenc búcsúzása. Történelmi színjáték egy felvonásban. Kiadja a Dávid Ferenc Egylet Ifjúsági Köre. Minerva Rt. Cluj-Kolozsvár, 1929. 16 l.

A nagy tűz árnyékában. Regény. Minerva Rt. Cluj-Kolozsvár, 1929. 227 l.

Genovéva. Érzékeny történet. Hajdankori széphistóriák nyomán írta Gyallay Domokos. Minerva Rt. Kolozsvár, 1930. 106 l.

[Második kiadás: uo. 1938.]

Második szavalókönyv. Összeállította: Gyallay Domokos. Minerva Rt. Cluj-Kolozsvár, 1930. 93 l.

A Magyar Nép könyvtára 40. sz.

Erdély története. Írta: dr. Jancsó Benedek. A szerző utasításai szerint kiadásra rendezte: Gyallay Domokos. Minerva Rt. Cluj-Kolozsvár, 1931. 389 l.

Hadrakelt emberek. Elbeszélések. Minerva Rt. Cluj-Kolozsvár, 1931. 123 l.
[Nyolc elbeszélés]

A Magyar Nép könyvtára 44. sz.

A kontár. Történelmi vígjáték egy felvonásban. Minerva Rt. Cluj-Kolozsvár, 1931. 16 l.

[Második kiadás: Budapest, 1946.]

Emlékezés nagytudós Brassai Sámuelre. Grafic Record. Cluj-Kolozsvár, 1933. 14 l.

Unitárius füzetek 5. sz.

Jézus Maroskenden. A szép szó. Elbeszélések. [Minerva Rt.] Baia Mare-Nagybánya, 1933. 20 l.

A királyhágómelléki Ref. Egyházkerület iratterjesztésének kiadványai. Családi tűzhely mellett II. sorozat 6. sz.

Vaskenyéren. Történeti regény. Szigeti Imre rajzaival. Franklin Társulat kiadása [Budapest, 1934]. 164 l.

Képes Ábécé és olvasókönyv (összeállította: Gyallay Domokos). Minerva Rt. Cluj-Kolozsvár [1935]. 104 l.

Ősi rögön. Elbeszélések. Negyedik kiadás. Minerva Rt. Cluj, 1935. 117 l.
[Tizenkét elbeszélés]

Tűz a szigeten [Elbeszélés]. Kálvin Könyvnyomda. Oradea [1935]. 16 l.

Református könyvtár 3.

Az apa. A lovag [Nagyvárad. 1936.]. 16 l. [Két elbeszélés]

Református könyvtár 12.

- Ingyen kegyelem.* Elbeszélések. Kálvin Könyvnyomda. Oradea [1936]. 79 l.
[Gyallay két novellájával]
Református könyvtár 25.
- A jó vetőmag.* Elbeszélések. Kálvin Könyvnyomda. Oradea [1937?]. 78 l.
[Gyallay három novellájával]
Református könyvtár 28.
- Genovéva.* Érzékeny történet. Hajdankori széphistóriák nyomán írta Gyallay Domokos. Második kiadás. Minerva Rt. Cluj-Kolozsvár, 1938. 109 l.
- Nyár Solymoson.* Regény. Könyvbarátok Társasága. Cluj, 1938. 234 l.
- Tompá Mihály: *Elbeszélő költemények* Összeállította: Gyallay Pap Domokos. Minerva Rt. Cluj-Kolozsvár, 1938. 77 l.
- A Magyar Nép könyvtára 57. sz.
- Betűk és képek világa.* (Képes ábécé, összeállította: Gyallay Domokos). Minerva Rt. Cluj, 1940. 48 l.
- Kis Könyvtár I.
- A hegyek beszélnek.* Királyi Magyar Egyetemi nyomda. Budapest, 1940. 64 l.
[Hat elbeszélés]
- Hívó hegyek* [Regény]. Stádium Sajtóvállalat Rt. [Budapest, 1940] 272 l.
- Rogierius mester a pokol torkában.* Regény. Magyar Népművelők Társasága kiadása. Budapest [1941]. 96 l.
- Érdekes regények. Röptében a világ körül I. évf. 33. sz.
- Az apa.* Sylvester Rt. Budapest, 1943. 16 l. [Két elbeszélés]
Református könyvtár 13.
- Az apa.* [Sylvester nyomda]. Budapest, 1943. 16 l. [Két elbeszélés]
Református katonák könyvtára 6.
- Egy földél alatt.* Összegyűjtött elbeszélések. Új Idők Rt. [Singer és Wolfner] Budapest [1943]. [Harmincegy novella]
- A kontár.* Történelmi játék egy felvonásban. Szikra kiadás. Budapest, 1946. 28 l.
- Szüret után esküvő...* Vigjáték egy felvonásban. Szikra kiadás. Budapest, 1946. 8 l.
- Harmatos húsvét.* Tarka műsor műkedvelők számára Gyallay Domokos színművével. Összeállította: Volly István. Misztótfalusi kiadás. Budapest, 1947. 24 l.
- Népi műsornaptár 12.
- Kisjátékok.* Budapest, 1947. 32 l. [Négy vigjáték]
A Magyar népi művelődési intézet műsorfüzetei I.

Ocsú a búzában [Színmű]. Szikra [Budapest, 1947]. 16 l.

Fehér foltok. Három kis játék. Zenéjét és táncait összeállította Volly István. Szerzők kiadása. Budapest [1948]. 35 l.

A tábornok paplana. Színmű. [Egy kötetben Hegedűs Géza *A kalmár és a forradalom* című verses játékával.] Kultúra. Budapest, 1948. 54 l.

Új Magyar Könyvtár 5.

A székelly őstörténet nyomai az élőnyelvben. Budapest, 1959. 8 l.

Különlenyomat a Magyar Nyelv 1959. évi 2. számából.

Erdélyi legendák. Elbeszélések. Előszó: Szent-Iványi Sándor. Amerikai Magyar Könyvtár és Történelmi Társulat. New York, 1968. 70 l. [Tizenkét elbeszélés]

II. GYALLAY DOMOKOSRÓL ÉS MŰVEIRŐL ÍROTT TANULMÁNYOK, ISMERTETÉSEK, MÉLTATÁSOK ÉS HÍRADÁSOK

Lovassy Andor: *Egy könyv [Torda és környéke]*. Aranyosvidék, 1909. jún. 26.

Kristóf György: *Gyallay Domokos: Az örökös. Történelmi játék 5 színben*. Pásztortűz, 1923. I. köt. 1. sz. 27.

mp.: *Gyallay Domokos: Ősi rögön*. Napkelet, 1923. II. köt. 7. sz. 661.

Borbély István: *Erdélyi magyar novellairók és novellák*. Erdélyi Irodalmi Szemle, 1924. 3–4. sz. 176–187.

Rass Károly: *Gyallay Domokos: Föld népe*. Erdélyi Irodalmi Szemle, 1924. 9–10. sz. 421–423.

Censor [P. Jánossy Béla]: *Föld népe*. A Hírnök, 1924. 21. sz. 516–517.

Makkai Sándor: *Föld népe* (Levél Gyallay Domokos új könyvéről). Magyar Nép, 1924. nov. 6.

Hartmann János: *Erdélyi irodalom. [Rég volt, igaz volt... A föld népe]* Napkelet, 1925. IX. sz. 391–396.

Kiss Ernő: *Az Erdélyi Könyvbarátok Társaságának könyvei. [Rég volt, igaz volt...]* Pásztortűz, 1925. 15. sz. 339.

György Lajos: *Az erdélyi magyarság szellemi élete*. Pallas Rt. Budapest, 1926. 29–30.

Kéky Lajos: *Erdélyi elbeszélők. [Föld népe]* Budapesti Szemle, 1926. 201. köt. 584. sz. 311–320.

Kiss Ernő: *Gyallay Domokos* [arcképpel]. Pásztortűz, 1926. 5. sz. 97–100.

György Lajos: *Vaskenyéren*. Pásztortűz, 1926. 25–26. sz. 622.

- Kristóf György: *Vaskenyéren*. Újság, 1926. dec. 23.
- Körmives Lajos: *Vázlatok erdélyi írókról*. Újságíró Almanach 1927. Cluj-Kolozsvár, 1926. 256–264.
- Sz. E. [Szász Endre]: *Torockó nagy regénye*. [*Vaskenyéren*] Keleti Újság, 1927. jan. 14.
- (k.) [Kuncz Aladár]: *Új erdélyi könyvek*. [*Vaskenyéren*] Ellenzék, 1927. febr. 6.
- Mael Ferenc: *Vaskenyéren*. Vasárnap, 1927. 1. sz. 2.
- Kiss Ernő: *Erdélyi regények*. [*Vaskenyéren*] Erdélyi Irodalmi Szemle, 1927. 1. sz. 78–79.
- Alszegeh Zsolt: *Jelentősebb szépirodalmi alkotások*. [*Vaskenyéren*] Irodalomtörténet, 1927. 1–2. sz. 33–41.
- Pálffy Márton: *Vaskenyéren*. Keresztény Magvető, 1927. 1. füzet 69–72.
- Németh László: *Gyallay Domokos*. Protestáns Szemle, 1927. 2. sz. 86–89. (Kötetben: Németh László munkái. *Két nemzedék*. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadók. Budapest, 1970. 207–211.)
- Censor [P. Jánossy Béla]: *Vaskenyéren*. A Hírnök, 1927. 2. sz. 43–44.
- Kristóf György: *A Vaskenyéren „történetisége”*. A Hírnök, 1927. 3. sz. 66–67.
- Kéky Lajos: *Vaskenyéren*. Pásztortűz, 1927. 3. sz. 69–70.
- Tordai Ányos: *Gyallay Domokos: Vaskenyéren* Katolikus Szemle, 1927. III. sz. 187–188.
- Aradi Viktor: *Az erdélyi regény*. [*Vaskenyéren*] A Jövő Társadalma, 1927. 6–7. sz. 188–189. (Kötetben: Aradi Viktor: *Mócok földjén*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1974. 218–221.)
- Kovács Gáspár: *Gyallay Domokos: Vaskenyéren*. Magyar Kultúra, 1927. 13–14. sz. II. köt. 650–651.
- Vargha Gyula: *Gyallay Domokos* [ajánlása a Kisfaludy Társaságba]. A Kisfaludy Társaság Évlapjai, 57. kötet [1924–1928]. 366–367.
- Szondy György: *Gyallay Domokos*. Debreceni Szemle, 1928. VII. sz. 404–407. (Kötetben: *Kelet, észak, dél*. Arcképek és vázlatok a kisebbségi magyar irodalomból. Szerk. Szondy György. Budapest–Debrecen, 1928. 103–106.)
- Kéky Lajos: *A megszállott területek irodalmából*. [*Vaskenyéren*] Budapesti Szemle, 1928. 208. kötet 603. sz. 312–319.
- Papp Ferenc: *Gyallay Domokos regénye*. [*Vaskenyéren*] Budapesti Szemle, 1928. 209. köt. 605. sz. 156–160.
- (f.l.) [Fekete Lajos]: *Újarcú magyarok*. Vajdasági Írás, 1928. 35. sz. 166.

- Vathy Elek: *A magyar szépirodalom története*. Minerva Rt. Cluj-Kolozsvár, 1928. 118–119. (A Magyar Nép könyvtára 32–33. sz.)
- Rajka László: *Gyallay Domokos: Falusi színház*. Pásztortűz, 1929. 1. sz. 21.
Falusi színház. A Hírnök, 1929. 6. sz. 140.
- Kristóf György: *Gyallay Domokos – a Kisfaludy Társaságban*. Keleti Újság, 1930. febr. 9.
- Szász Ferenc: *A mi ünnepünk* [arcképpel – Gyallay bevásárlása a Kisfaludy Társaságba]. Magyar Nép, 1930. febr. 15.
- (k.a.) [Kuncz Aladár]: *Gyallay Domokos*. Erdélyi Helikon, 1930. 3. sz. 255.
- Botos János: *Gyallay Domokos, a Kisfaludy Társaság tagja*. Pásztortűz, 1930. 4. sz. 76.
- A Kisfaludy Társaság új erdélyi tagja*. A Hírnök, 1930. 4. sz. 92.
- B. Gy. [Boros György]: *Gyallay Pap Domokos* [arcképpel]. Unitárius Közlöny, 1930. 3. sz. 38–39.
- Censor [P. Jánossy Béla]: *Gyallay Domokos új könyvei. [A nagy tűz árnyékában, Genovéva]* A Hírnök, 1930. 17. sz. 373–374.
- Kristóf György: *Tíz év az erdélyi magyarság irodalmi életéből*. IV. A regény. Irodalomtörténet, 1930. 5–6. sz. 150–151.
- (Kötetben: Kristóf György: *Kritikai szempontok az erdélyi irodalmi életben*. Minerva Rt. Cluj-Kolozsvár, 1931. 102–103.)
- Krónikás: *Gyallay Domokos székfoglalója a Kisfaludy Társaságban*. Pásztortűz, 1931. 2. sz. 43.
- Z. L. : *Erdélyi magyar írók darabja a kolozsvári színházban. [A kontár]* Pásztortűz, 1931. 4. sz. 94.
- Hadrakelt emberek*. A Hírnök, 1931. 12. sz. 336.
- Kós Károly: *Jancsó Benedek: Erdély története*. Erdélyi Helikon, 1931. 10. sz. 808–812.
- Járosi Andor: *Két novelláskötet. [Hadrakelt emberek]* Kálvinista Világ, 1931. 18. sz. 115.
- Szinnyei Ferenc: *Gyallay Domokos: Hadrakelt emberek*. Napkelet, 1931. 10. sz. 906. Diárium, 1932. 1–2. sz. 26.
- Ünnepelünk*. [Gyallay bevásárlása a Petőfi Társaságba]. Magyar Nép, 1934. márc. 17.
- A Petőfi Társaság új erdélyi tagjai*. A Hírnök, 1934. 3. sz. 111.
- Erdélyi szerző a Nemzeti Színházban*. [A Külön nótá közelgő bemutatója Budapestben] A Hírnök, 1934. 11. sz. 351–352.

Gyallay Domokos székfoglalója [a Petőfi Társaságban. Pekár Gyula fogadó beszéde és Gyallay válasza]. Koszorú, 1936. ápr. 185–188. sz.

P. Jánossy Béla: *Gyallay Domokos: Nyár Solymoson*. A Hírnök, 1938. 9. sz. 272. utáni borítón.

Benczédi Pál: *Gyallay Domokos népies irodalmi munkája. [Betűk és képek világa, Genovéva]* Erdélyi Szemle, 1938. 7–8. sz.

Benczédi Pál: *Az erdélyi magyarság múltja és jövője. [Nyár Solymoson]* Erdélyi Szemle, 1938. 9–10. sz.

t. g.: *Nyár Solymoson*. Széphalom, 1938. szept. 17.

Vásárhelyi János: *Nyár Solymoson*. Magyar Nép, 1938. okt. 15.

Kovács Katona Jenő: *Nyár Solymoson*. Korunk, 1938. 12. sz. 1099–1101.

P[osoni] Szentmártoni Kálmán: *Az alsóbencédi Gyallay-Pap család székelyszentmihályi ága*. Palas Könyvnyomda, Cluj, 1939. 59 l. Különlenyomat a Keresztény Magvető 1939. évi 3, 4–5, 6. füzetéből.

Benedek Marcell: *Külön nóta. Gyallay Domokos népi játéka a Margitszigeten*. Új Idők, 1940. júl. 14. II. köt. 71.

Szász Ferenc: *A népszínmű feltámadása. [A Külön nóta Budapesten]* Magyar Nép, 1940. júl. 20.

Szira Béla: *Színház. [Külön nóta]* Katolikus Szemle, 1940. 8. sz. 309–312.

Nagy sikerrel mutatták be Főszerveztőnk darabját a Nemzeti Színházban Budapesten. Magyar Nép, 1940. nov. 2.

(B.): *Gyallay Domokos Pesten folytatja népnevelő munkáját*. Erdélyi Szemle, 1941. dec. 1–25. 15–16. sz.

Bözödi György: *Népiesség az erdélyi irodalomban*. Termés. Tél. Kolozsvár, 1943. 70–77.

Meskó Barna: *Gyallay Domokos: Egy földél alatt*. Forrás, 1944. 4. sz. 123–124.

K. Péterffy Ilona: *Gyallay Domokos: Egy földél alatt*. Keresztény Magvető, 1944. 4. füzet 190–191.

Jékely Zoltán: *Gyallay Domokos. Élet és Irodalom*, 1970. máj. 2.

Gaal György: *Gyallay Pap Domokos író és nevelő az egyház szolgálatában*. Keresztény Magvető, 1988. 1. sz. 12–23.